

kronikk

Skriv til Dagbladet,
Kulturredaksjonen,
Pb 1184 Sentrum
0107 Oslo

Faks 22 31 05 00
E-postadresse:
Kronikk@dagbladet.no

Når psykiatri blir politisk misbrukt

I forbindelse med min nye bok «Hamsuns polemiske skrifter» ble jeg intervjuet av Dagbladet 2. september i år om blant annet den judisielle observasjonen av Knut Hamsun vinteren 1945–1946. Jeg hevdet at konklusjonen «varig svekkede sjelsevner» var feil og et bestillingsverk fra riksadvokaten.

Gunvald Hermundstad, psykolog

Resultatet ble at Hamsun aldri fikk lov til å gjøre opp for seg i en ordinær straffesak, som han selv ønsket. Knut P. Langfeldt karakteriserer dette i et debattinnlegg 8. september som «vrvøl» og hevder jeg ikke har forstått den juridiske rammen rettspsykiatere må forholde seg til.

Knut P. Langfeldts kritikk bygger på en misforståelse. Overlegene Gabriel Langfeldt (1895–1983) og Ørnulf Ødegård (1901–1986) valgte i 1945 å mentalundersøke Hamsun etter oppdrag fra statsadvokat Sven Arntzen. Det spesielle var ikke oppnevningen, men at konklusjonen synes å ha blitt tilpasset samfunnets forventninger om utfallet. Fagetisk skal en rettspsykiater utelukke de ta hensyn til de kliniske funn; de politiske hensyn er ham uvedkommende.

Dr. Langfeldt, derimot, lot seg lede av utenforliggende motiv, noe han senere har bekreftet. Han skrev i *Vinduet* nr. 2/1952 rett ut at hensynet til Norge veide tungt når han gav sin vurdering: «[...] for Knut Hamsuns ettermæle og for Norge ville det beste være om det kunne bli helt klart at Knut Hamsun virkelig led av svekkede sjelsevner i alle fall på okkupasjonens begynnelse og lengere tid etter dens opphør.»

Nå hevder Knut P. Langfeldt å kunne dokumentere at til og med daværende statsminister Einar Gerhardsen i et møte 2. desember 1945 la press på riksadvokaten for en bestemt løsning, og at hans far var kjent med dette. Hvis denne påstanden

Hamsun var hele tiden konsekvent i holdningene

er riktig er den oppsiktsvekkende, og undergraver jo ikke akkurat mitt synspunkt. Det er i dag ikke urimelig å også fagfolk vil undersøke om psykiatrien her ble misbrukt politisk. Som klinisk psykolog synes jeg det er lærerikt å studere de mekanismene som trer i funksjon når en beundret skikkelse avviker for sterkt fra de sosiale normene.

Et stort problem med Langfeldts og Ødegårds konklusjon er at det ikke er mulig å spore noen forandringer i Hamsuns politiske holdninger og skrive stilt selv om vi går helt tilbake til de første artiklene han skrev. Boken min dokumenterer at Hamsun hele tiden var konsekvent i sin argumentasjon. Det er ingen tegn på en spesiell svekkelse i hans resonneringsvegne og skrive stil under den annen verdenskrig, men vi ser at tonen blir mer uforsonlig etter hvert som den politiske situasjonen blir hardere.

Hamsuns sympati for Tyskland og antiptip mot England finnes uttalt allerede under den første verdenskrig. Hans antisosialisme og bonderomanikk kommer til uttrykk i et åpent brev til redaktøren av avisen *Klassekampen*

fra 1916. Hamsuns holdning til jødene finner vi i et leserinnlegg i *Nasjonal Tidsskrift* fra 1925. At Hamsun kjente godt til en del motargumenter mot nazismen, fremgår tydelig av den offentlige debatten han deltok i før den annen verdenskrig. Hans sympati for Quisling og NS lå klart i dagen fra 1936. Imotsetning til mange andre, vurderte Hamsun krigstrusselen svært realistisk: Han skrev om mulighetene for tysk okkupasjon allerede et par uker før den tyske invasjonen av Norge 9. april 1940. Som kunstner dyrket Hamsun det trossige og kompromissløse hos seg selv, og det var disse egenskapene han fremhevet i sine skrifter om Quisling og Hitler.

Er det noen grunn til å tro at Hamsuns standpunkter ville ha endret seg om han hadde hørt noe bedre eller hadde kunnet lese noen flere aviser under krigen? Jeg tror ikke det. Det er etter min mening ikke sannsynlig at Hamsun ville ha gjort helomvendning om han hadde vært yngre eller lyttet på BBC. Som yngre kjempet han minst like hardt for sine meninger.

Da Hamsun selv fikk se konklusjonen, skrev han: «Naar Psykiateren skal

være fin paa det overfor sig selv, tumler han sine Klichéer med Bravour!». Etter min mening er den rettspsykiatriske diagnosen en myte i dette ordets sosialantropologiske betydning, nemlig et forsøk på å oppheve og løse en «hard» politisk konflikt gjennom å gi den en mer akseptabel, medisinsk forklaring. Etter krigsavslutningen var det mange rop om hevn over Knut Hamsun. Mediene veitet inn med opplysninger om tortur av politiske motstandere, likvidasjoner av krigsfanger, rasehygiene, holocaust og andre grusomme forbrytelser fra tyskernes side. Det reiste seg en massiv avisvisning av alt nazistisk tankegods. Selv de som hadde unnlatt å gripe inn tidligere, var nå sterke i sin fordømmelse. I Norge trengte man en syndebulk – og Hamsun stod lagegitt til for hugg.

På den annen side greide man ikke helt å få Hamsun til å passe med bildet av «den frastøtende nazisten». Man hadde fra før et inntrykk av ham som «åndshøvdingen», et ideal man identifiserte seg med. I Norge hadde dikterens siden den nasjonale selvstendighetskampen på 1800-tallet inntatt en spesiell plass i folkets bevissthet, og Hamsun var, etter Henrik Wergelands og Bjørnstjerne Bjørnsons død, blitt opphevet til en slags ny «dikterkongen», en representant for nasjonal selvrådighet og norsk egenart. Han hadde som forfatter bidratt aktivt til unionsoppløsningen med Sverige i 1905. «Nazisten Hamsun» passet ikke med dette idealbildet. Man stod overfor to helt forskjellige termer som umulig kunne forenes. Han som ble undret, var blant svikerne. I Norge var folk ikke vant til at heltene stod på motstandernes side i krig. Man kom i et krysspress. Løsningen på dilemmaet ble å trekke inn rettspsykiatrien.

Dr. Langfeldt gikk grundig til verks. Observasjonen på Psykiatrisk Klinik i Oslo varte til sammen nesten fire måneder, noe som er mye lengre enn vanlig. Hamsun ble plassert på akuttavdelingen de første to månedene, hvor han i begynnelsen ble beordret låst inn på isolatcellen om natten. I «Paa gjengrodde Stier» omtalte han observasjonen som «Tortur» og sammenlignet den

med middelalderens inkvisisjonsprosesser: «[...] jeg blev lukket inde i Maaned efter Maaned, i Ufrihet, i Ufrivillighet, Tvang, Forbud, Marter, Inkvisisjon [...] Jeg for min Del vilde ti Ganger heller ha siddet i Jern i et ordinært Fængsel.»

Undersøkelsen beskrev Hamsun som et «Eksperiment», med ham selv som «Prøveklut». Han skrev: «Professor Langfeldt kunde skalte og valte med mig som han lystet – og han lystet meget.» Hamsun gav klart uttrykk for at oppholdet på klinikken hadde vært meget belastende, og at hans helse var blitt alvorlig svekket av «Behandlingen». Nervene var svekket da han kom ut, ikke da han kom inn: «...i de siste Ukerne holdt jeg mig oppe utelukkende ved at tære paa min Reserve. Da en Ven (Christian Gierløff) fant mig og tok mig ut var jeg som Gelé [...]»

Erklæringen konkluderte som kjent med at den verdensberømte forfatteren led 'av «varig svekkede sjelsevner» – det var forklaringen på hans ukritiske holdning til nazismen under krigen. Eksperternes uttalelse passet riksadvokaten meget godt i den kinklige

ge situasjonen. Samme dag som erklæringen forelå, besluttet han, i henhold til sine suverene fullmakter, å unnlate å reise straffesak mot Hamsun. I Riksarkivets mappe på Hamsun finner vi følgende påtegningsskriv av Sven Arntzen 18. februar 1946: «Etter det resultat de sakkynndige er kommet til, har jeg funnet at intet offentlig hensyn krever at tiltale reises mot siktede som snart er 87 år og som er praktisk talt død.» Dermed slapp påtalemakten ubehaget ved å reise tiltale etter straffelovens §86. Den rammer alle som: «[...] yder fienden bistand i raad og daad eller svækker Norges eller nogen med Norge forbunden stats stridsvegen.» I et brev til riksadvokaten som er gjengitt i «Paa gjengrodde Stier» protesterte Hamsun kraftig mot at tiltalen var blitt frafalt. Han ba om at det ble tatt ut offentlig tiltale etter straffeloven: «Deres impulsive Indgrep fik mig til at dangle mellem Himmel og Jord og min Sak var allikevel ikke blitt avgjort. Halvdelen stod igjen [...] det passet mig ikke at henleve Resten av mine Dager i en Slags Amnesti fra Dem uten Ansvar for mine Handlinger.» Hamsun ønsket å gjøre rede for sitt syndereregister, og enten bli frikjent eller dømt uten avslag.

Riksadvokatens påtaleunnlattelse i den offentlige straffesaken avgjorde nemlig ikke spørsmålet om det skulle unnlates å fremmes *sivilt erstatnings-søksmål* mot Hamsun på grunn av et påstått medlemskap i NS. Dette lå under Erstatningsdirektoratet, og der ble det besluttet å kreve økonomisk kompensasjon av Knut Hamsun. Dommen i den rettsaken forkludret etter min mening Hamsuns juridiske ansvar, og førte dessuten Hamsuns familie til randen av ruin.

Av og til blir den beste hensikt det gode motstander. Dr. Langfeldt mente at han stod for en human rettspleie og følte han hadde gjort Hamsun en stor tjeneste ved å sørge for at han slapp straffesak. Hamsun selv, derimot, kjente ingen lettelse over resultatet. Når han ikke fikk anledning til å prosedere etter straffeloven, opplevde Hamsun at han var blitt gjort forsvarsløs. Folket ville li-

«Knut Hamsun følte seg dypt krenket over sin rolle som mentalt syk person på linje med hjerneskadede, alkoholikere og senil-demente. Å skrive var nå som før et hjelpemiddel – for Hamsun det eneste som stod igjen.»

Knut Hamsun ble offer for et forsøk på «human rettspleie» da han fikk diagnosen «varig svekkede sjelsevner».

vevel dømme ham som landssviker, selv uten dom. Psykiaterne bidro indirekte til at tragedien fortsatte. Erklæringen hindret Hamsun i å oppnå det de gamle grekere kalte *dike*, forbyrterens forsoning med samfunnet etter å ha tatt sitt straff. Tvert imot påførte de ham mer smerte. Stemplet «varig svekkede sjelsevner» opplevde Hamsun som en ekstra belastning, et brennemerke. Til sin venn og kollega Christian Gierløff skrev han i 1946: «(Nu) vil jeg nu gaa som en Tuft og en Tull for Resten av mine dager – og allikevel være Landsforræder! [...] Jeg synes det er liten Mening i at leve de siste Dagerne utover med den Plakaten paa Ryggen min.»

Hamsun følte seg dypt krenket over sin rolle som en mentalt syk person på linje med hjerneskadede alkoholikere og senil-demente. Å skrive var nå som før et hjelpemiddel – for Hamsun det eneste som stod igjen. Som en fugl Fønixs steg Hamsun fra asken og opp på himmelen i 1949. Da fikk han etter mye om og men utgitt boken «Paa gjengrodde Stier». Stilen er den samme som vi kjenner igjen fra romanene: underfundig og slagferdig, med knappe, treffende uttrykk. Tre år etter at psykiaterne hadde kommet med sitt løsningsforsøk ødela Hamsun selv hele opplegget.

Boken ble en stor overraskelse, ikke minst for dr. Langfeldt. Mange spurte seg naturligvis hvordan en mann med «varig svekkede sjelsevner» kunne prestere å skrive en bok av dette kaliber. I stedet for en svikt i de kognitive funksjoner, så man med egne øyne en fremragende stilist, med intakt formsans og meget god evne til selv-

Hamsun ødela psykiaternes opplegg med sin siste bok

refleksjon. Ifølge *Friheten* 8. februar 1955 rykket professor Langfeldt ut og forlangte boken sensurert, uten å lykkes. I dag er boken ett av de viktigste skrifter vi har til å forstå hvordan en pasient kan oppleve rettspsykiatrien.

Knut T. Langfeldt påstår at jeg har kommet med «ærekrenkende – og uholdbare angrep» på hans far. Jeg kan forsikre om at min intensjon hverken er å dømme (eller frikjemme) rettspsykiatere. Det er ikke Langfeldt og Ødegård som personer, men den diskurs de var bærer av som er interessant å analysere i dag. Hamsun-saken forteller oss hvor vanskelig det er å dechifrere et menneske gjennom enkle rettspsykiatriske metoder. Selv ville ikke Hamsun settes i noen bås, men forbi den enestående personen han var: «I min Tid lignet jeg mine Kamerater. De har fulgt med Tiden, jeg ikke, nu ligner jeg Ingen. Desværre. Gudskjelov.»

◀ Se også side 4 og 5